

Prawo prywatne międzydzielnicowe. Zarys problematyki

Abstract

Inter-District Private Law. An Outline

The intent of this study is to analyse the origins, development, and application of the enactments which regulated the problem of the collision of legal rules which emerged in the territory of Poland after the First World War. The article is divided into four parts. The first part refers to the characteristics of the concept of inter-district private laws (*i.e.* the interlocal, the interregional, and the interterritorial), as well as the regulations of the Invading States, and to their legal orders, in particular those of the Russian Empire, as they applied in the Kingdom of Poland which was established by the Congress of Vienna. The second part discusses various aspects of the creation of the legal order of the newly created Second Republic of Poland, such as: the diverse orders of private law in force within the territory of the Polish State after 1918; the works of the Commission of Codification of Law; and the works of the Polish parliament on a project of the statute on the private inter-district law, which was discussed along with a project concerning the act of private international law. The third part of the study deals properly with the Act of the 2nd of August 1926, on the law specific for private inter-district relations. Special attention was paid, in particular, to the case law of the Supreme Court of Poland concerning the application in practice of the solutions adopted in the aforementioned statute, especially in the *materia* of the marriage law of persons, the property law, and the law of succession. Forensic jurisprudence, in fact, quite often had to interpret and elucidate provisions of the statute for the purpose of application in relation to the corpus of different (foreign) legal orders. The problem of the binding force of the aforementioned statute after the unification of law in 1945–1946 is another topic covered in the study. At the end, in the conclusions, it is underlined and proved that the inter-district private law has more than just a historical dimension and significance. Even today it constitutes the basis for judicial decisions in private cases which arose before the Second World War.

Key words: inter-district private law, private international law, private law, codification, unification.

Słowa kluczowe: prawo międzydzielnicowe prywatne, prawo międzynarodowe prywatne, prawo prywatne, kodyfikacja, unifikacja.

I. Zagadnienia wstępne

Prawo prywatne międzydzielnicowe (interlokalne, międzylokalne, międzyterytorialne) dotyczy norm prawnych stosowanych na obszarze jednego państwa, na którym obowiązują różne systemy prawne. W związku z tym różni się od prawa prywatnego międzynarodowego tym, iż to ostatnie reguluje stosunki, w których należy zastosować normy prawne własnego albo obcego państwa¹. Wynika z tego, że prawo międzydzielnicowe dotyczy stosunków wewnątrz określonego państwa i w zasadzie normuje kolizje zachodzące między reżimami prawnymi poszczególnych obszarów. W ten sposób ustawodawca określa prawo właściwe, które w praktyce powstaje na styku stosowania określonych stanów faktycznych, normowanych w inny sposób przez poszczególne prawa dzielnicowe.

Lapidarnie różnice między nimi ujął Fryderyk Zoll, który stwierdził, że:

[...] różnica zasadnicza między międzynarodowym a międzydzielnicowym prawem prywatnym polega na tem, że pierwsze zajmuje się kwestjami, czy do danych stosunków stosować należy normy własnego, czy obcego państwa i którego z obcych państw, drugie zaś kwestjami, które z norm dzielnicowych, a więc z norm własnego państwa, mają w danym przypadku znaleźć zastosowanie².

Jednakże, jak stwierdził w 1917 r. Szymon Rundstein:

[...] w dziedzinie prawa międzydzielnicowego ustalenie łączników kolizyjnych różni się częstokroć od wzorów międzynarodowych. Gdy prawo dzielnicowe jest wyłącznie funkcją pochodną, gdy byt swój zawdzięcza nadaniu władzy centralnej – ta ostatnia, oczywiście, samoistnie wskaźniki stanowić będzie, które łączność osoby z miarodajnym dla niej prawem ustala³.

Ograniczając rozważania do ziem polskich, należy stwierdzić, że w dawnej Rzeczypospolitej ukształtowały się na wzór stosunków międzynarodowych tzw. stosunki czy też prawo międzyziemskie. Wynikało to z faktu, że poszczególne ziemie ówczesnej Rzeczypospolitej (*terra, territorium*) uważano za pewną zamkniętą w sobie całość, mieszkańcy innych ziem byli natomiast *sui generis* cudzoziemcami. Prawo międzyziemskie oparte było zwykle na zasadzie zwyczajów, niekiedy były to umowy zawierane między określonymi ziemiami⁴. Po upadku I Rzeczypospolitej państwa zaborcze regulowały zagadnienia kolizyjne z zakresu prawa prywatnego przede wszystkim własnym prawem wewnętrznym⁵, w szczególności z zakresu postępowania cywilnego oraz na podstawie własnej judykatury sądowej. Interesującym obszarem był zabór rosyjski – Królestwo Kongresowe, zwłaszcza po wydaniu statutu organicznego z dnia 14 (26) lutego 1832 r.,

¹ Zob. Sz. Rundstein, *Zagadnienia międzydzielnicowego prawa prywatnego*, „Themis Polska” 1917, t. VII, s. 1 i n.; Z. Cybichowski, *Prawo Prywatne międzynarodowe* [w:] *Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, red. Z. Cybichowski, t. II, Warszawa 1930, s. 747–748.

² F. Zoll, *Międzynarodowe i międzydzielnicowe prawo prywatne* [w:] *Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego założona przez Henryka Konica*, red. F. Zoll, J. Wasilkowski, t. II, Warszawa 1936, s. 887.

³ Sz. Rundstein, *Zagadnienia...*, s. 29.

⁴ Zob. P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. I, Lwów 1910, s. 143–145.

⁵ Zob. T.F. Grodyński, *Międzynarodowe prawo prywatne na tle stosunków między dzielnicami Polski*, Kraków 1914, s. 40 i n.

który zniósł autonomię Królestwa Polskiego⁶. Podobny charakter w tym okresie miały wzajemne stosunki między Cesarstwem Rosyjskim a Wielkim Księstwem Finlandii⁷. W przypadku obszaru dawnego Królestwa Polskiego prawo prywatne interlokalne określone było głównie przez jurysprudencję Departamentu IX Rządzącego Senatu⁸, następnie po wprowadzeniu rosyjskich ustaw sądowych w 1876 r. przez departamenty sądowe Senatu (Departament Kasacyjny)⁹. Dlatego po wybuchu I wojny światowej istotne znaczenie miała jurysprudencja Senatu, jak twierdzono, „bez względu na rezultat wojny europejskiej”¹⁰, która została omówiona na łamach „Gazety Sądowej Warszawskiej” w 1916 r.¹¹

Po zakończeniu I wojny światowej zagadnienie stosunków prywatnych międzydzielnicowych na ziemiach tworzącego się państwa polskiego stało się poważnym dylematem ówczesnego wymiaru sprawiedliwości¹². Dlatego w 1919 r. Xawery Fierich do najpilniejszych spraw ówczesnego prawodawstwa zaliczył stworzenie prawa międzydzielnicowego. Uzasadniał to tym, iż:

[...] w dotychczasowych ustawodawstwach dzielnicowych pojęcie państwa i pojęcie obywatela było uważanem w znaczeniu ustawodawstwa tego państwa, do którego dana dzielnica należała, a więc państwa austriackiego, rosyjskiego, niemieckiego. Współzycie prawne między temi dzielnicami, jako należąciami do różnych państw, określone było według zasad prawa międzynarodowego prywatnego, w szczególności według zasady wzajemności i z nią łączącej się zasady odwetu. Dzisiaj dzielnice te złączone w jednolitą Polskę rządzą się temi samymi ustawami, jakie obowiązywały w tych dzielnicach przed powstaniem państwa polskiego z wyjątkiem małej ilości ustaw dzielnicowych i państwowych wydanych w czasach przejściowych. Tem samem powstać mogą pytania z dziedziny prawa, wywołane współzyciem międzydzielnicowem, które powstały dawniej na tle życia międzynarodowego dzielnic polskich, a więc powstać może pytanie pomocy prawnej, prawa ubóstwa, kaucji aktorycznej, mocy dowodowej dokumentów publicznych i prywatnych, sze-

⁶ Dz. Praw Królestwa Polskiego, t. XIV, s. 172–249. Szerzej: T. Demidowicz, *Statut Organiczny z 1832 roku* [w:] *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. I, Warszawa 1990, s. 293 i n.

⁷ Sz. Rundstein, *Zagadnienia...*, s. 16 i n.

⁸ Zob. A. Korobowicz, *Organizacja sądownictwa* [w:] *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. III. *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, pod ogólną red. J. Bardacha, Warszawa 1981, s. 479 i n.; K. Sójka-Zielińska, *Postępowanie cywilne* [w:] *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. III. *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, pod ogólną red. J. Bardacha, Warszawa 1981, s. 520–521.

⁹ Zob. K. Grzybowski, *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. IV. *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, pod ogólną red. J. Bardacha, Warszawa 1982, s. 212 i n.

¹⁰ L.T., *Jurysprudencja Senatu b. IX i Kasacyjnego Departamentu dla Prawa Prywatnego Interlokalnego w ostatnim wydawnictwie Praw Cywilnych, obowiązujących w Królestwie Polskim*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1916, Nr 43, s. 468.

¹¹ Szerzej: *ibidem*, Nr 43, 44. Zob. Sz. Rundstein, *Zasady i kierunki międzynarodowego prawa upadłościowego*, Warszawa 1909, s. 99 i n.; J. Bekerman, *Artykuł 208 Kodeksu Cywilnego Polskiego w stosunkach międzynarodowych i międzydzielnicowych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1915, Nr 26.

¹² Zob. m.in. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia: 27 sierpnia 1919 r. R. 139/19, OSP 1921–22, poz. 161; 29 lipca 1921 roku Nd. 1/21, OSP 1921–22, poz. 197; 24 stycznia 1922 r. R. 2259/1/21, OSP 1921–22, poz. 432; 21 lutego 1922 r. R. 110/22, OSP 1923, poz. 330; 3 grudnia 1921 r. C. 3/21, OSP 1923, poz. 497; 6 października 1923 r. R. 480/23, OSP 1924, poz. 22; 15 stycznia 1924 r. R. 659/23, OSP 1924, poz. 147; 10 listopada 1923 r. Z. S. 60/23, OSP 1924, poz. 149; 22 października 1924 r. R. 940/24, OSP 1925, poz. 13; 28 września 1925 r. Nd. 3/25, OSP 1926, poz. 32; 10/24 lutego 1926 r. C. 270/25, OSP 1926, poz. 299; 16 lutego 1927 r. R. 1146/26, OSP 1927, poz. 223.

reg pytań dotyczących się właściwości sądów miejscowych, w których podstawą do zastosowania przepisu jest pojęcie obywatela, kwestja zdolności procesowych, dalej wykonanie tytułów egzekucyjnych, przeprowadzenie postępowania spadkowego i opieki i t.d.

Konkludował, że:

[...] do rozwiązania tej kwestji, otwartej, niezalutowanej należy wyszukać nowe formuły i prawa, które czyniłyby zadość współczesnym potrzebom. Normy prawne, których zadaniem byłoby określenie współzycia prawnego międzydzielnicowego w oznaczonych kierunkach – moglibyśmy nazwać „prawem międzydzielnicowym”¹³.

Podobną opinię wyraził F. Zoll w odczycie wygłoszonym w dniu 25 kwietnia 1919 r. na posiedzeniu sekcji cywilnej Towarzystwa Prawniczego w Warszawie¹⁴, proponował bowiem uregulowanie prawa międzynarodowego i międzydzielnicowego. Uzasadniał to tym, że:

[...] jednolitość prawa międzynarodowego i międzydzielnicowego ułatwiłaby sędziom ich trudne zadania. Uprzytomnijmy sobie nieco tę przewleklą drogę, jaką sędzia nasz i sędzia zagraniczny przebyć musi przy każdej sprawie, której stosunek rozciąga się poza Polskę. Np. Francuz i Polak zawarli z sobą umowę. Sędzia francuski zdolność Polaka oceniać ma według jego prawa, a zatem naprzód będzie musiał stwierdzić jego polskie obywatelstwo, potem jego przynależność dzielnicową, potem zbadać prawo międzynarodowe prywatne obowiązujące w tej dzielnicy – jeżeli te prawa pozostaną w Polsce różne – już dla tego samego, aby przekonać się, czy istnieje wzajemność – a dopiero w końcu będzie mógł zastosować do tego Polaka obowiązujące swoiste przepisy osobowe. Podobnie skomplikowaną drogą pójdzie i sędzia polski, jeżeli nie będziemy mieli jednolitego prawa międzynarodowego, gdyż przed stosowaniem prawa francuskiego osobnego, obowiązującego Francuza, będzie musiał wprawdzie badać nie tylko międzydzielnicową przynależność Polaka kontrahenta, ale i jego prawo autonomiczne międzynarodowe i stosunek tego prawa do Francji¹⁵.

Kolejność opracowania regulacji miała się jednak rozpocząć od prawa prywatnego międzynarodowego. Zoll stwierdził bowiem, że:

[...] chronologicznie – jak sądzę – praca poszłaby odwrotną drogą. Naprzód należałoby ułożyć projekt jednolitego autonomicznego prawa międzynarodowego polskiego, bo ta praca, dla której mamy bardzo dobre wzory z lat ostatnich, byłaby stosunkowo łatwiejszą, a potem dopiero przystąpiłoby się do opracowania analogicznego prawa międzydzielnicowego, w którym trudności nasunęłyby jednak dwie kwestje, raz ustalenie przynależności dzielnicowej, a powtórnie uchylenie ekscpepcji *d'ordre public*¹⁶.

Oczywiście tzw. problem dzielnicowości nie dotyczył jedynie prawa prywatnego, ale również postępowania cywilnego, w szczególności egzekucyjnego¹⁷, czy prawa

¹³ X. Fierich, *Kilka uwag w sprawie obecnych zadań ustawodawstwa polskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 15, s. 142–143.

¹⁴ Zob. F. Zoll, *Nasze zadania najbliższe w dziedzinie międzynarodowego i międzydzielnicowego prawa prywatnego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 21, 22, 23.

¹⁵ *Idem*, *Nasze zadania najbliższe w dziedzinie międzynarodowego i międzydzielnicowego prawa prywatnego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 23, s. 232.

¹⁶ *Ibidem*, s. 233. Zob. *idem*, *O międzynarodowym i międzydzielnicowym prawie prywatnym*, referat na: VI Zjazd Prawników i Ekonomistów Polskich (Warszawa 1920); *Idem*, *Prawo cywilne w zarysie*, Warszawa–Kraków 1921, s. 278 i n.

¹⁷ Zob. S. Gołąb, *Projekt tymczasowego ujednostajnienia postępowania egzekucyjnego w Polsce (Referat wygłoszony na posiedzeniu krakowskiego podkomitetu procedury cywilnej pod przewodnictwem prof. Fieri-*

karnego¹⁸. Powstała sytuacja wynikała z faktu, że na terytorium odrodzonego państwa polskiego obowiązywało wiele systemów prawnych, które miały odmienne genyzy powstania, odmienne źródła, system wymiaru sprawiedliwości, a co za tym idzie różniły się w istotny sposób od siebie. W praktyce powodowało to wiele trudności, zwłaszcza w odniesieniu do tzw. sytuacji kolizyjnych, czyli stosunków prawnych między mieszkańcami różnych dzielnic nowo powstałego państwa polskiego, w szczególności w zakresie prawa prywatnego.

II. Prace legislacyjne

In statu nascendi państwa polskiego, w zakresie prawa prywatnego, na jego obszarze obowiązywało aż pięć systemów prawnych:

- 1) zabór rosyjski, tzw. Kongresówka – Kodeks Cywilny Napoleona z 1804 r., z późniejszymi zmianami wynikającymi przede wszystkim z wejścia w życie prawa hipotecznego z lat 1818 i 1825, kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r. czy prawa małżeńskiego z 1836 r.;
- 2) zabór rosyjski, tzw. dawne kresy wschodnie – rosyjskie prawo cywilne, w szczególności zawarte w *Zwodzie Praw (Swod Zakonow)* t. X, część I, obowiązującym w tzw. guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego od 1840 r.;
- 3) zabór pruski – kodeks cywilny Rzeszy z 1896 r. (BGB);
- 4) zabór austriacki – kodeks cywilny austriacki z 1811 r. (ABGB);
- 5) zabór austriacki, tzw. Spisz i Orawa – prawo węgierskie¹⁹.

Na ostatnim obszarze prawo węgierskie zostało w dużej mierze zastąpione prawem obowiązującym w okręgu Sądu Apelacyjnego w Krakowie na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 14 września 1922 r. w przedmiocie organizacji sądownictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcia na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń²⁰.

Pod tym względem wyróżniało się województwo śląskie, w którym wprowadzono autonomię na podstawie Ustawy Konstytucyjnej z dnia 15 lipca 1920 r. zawierającej Statut Organiczny Województwa Śląskiego²¹. Na jego obszarze bowiem obowiązywały:

cha), „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 23; J. Trammer, *Projekt zasad prawa międzydzielnicowego, ściągających się do miejscowej własności sądów*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 28, 29; M. Allerhand, *Międzydzielnicowe prawo konkursowe w państwie polskim*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości. Dział Nieurzędowy” 1920, Nr 3.

¹⁸ Zob. E.S. Rappaport, *Prawo karne międzydzielnicowe*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1922.

¹⁹ Zob. Z. Radwański, *Kodyfikacja prawa i procesu cywilnego [w:] Historia Państwa i Prawa Polski 1918 – 1939, część II*, red. F. Ryszka, pod ogólną red. J. Bardacha, Warszawa 1968, s. 148.

²⁰ Dz.U. z 1922 r., Nr 90, poz. 833. Rozporządzenie wydane zostało na podstawie ustawy z dnia 26 października 1921 r. w przedmiocie przepisów prawnych, obowiązujących na obszarze Spisza i Orawy, należącym do Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r., Nr 89, poz. 657). Zob. J. Ciągwa, *Stan prawny na Spiszu i Orawie w latach międzywojennych*, „Studia Iuridica Silesiana” 1986, red. A. Lityński.

²¹ Dz.U. z 1920 r., Nr 73, poz. 497. Zob. J. Ciągwa, *Autonomia Śląska w okresie II Rzeczypospolitej [w:] Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. II,

na Górnym Śląsku – BGB, w pozostałej zaś części – ABGB. W ten sposób w okresie kształtowania się państwowości polskiej wyłoniła się niełatwa kwestia stosowania prawa prywatnego między mieszkańcami byłych dzielnic państw zaborczych, w ostatnim wypadku nawet w obrębie jednego województwa. Problem ten występował również w innych państwach, które powstały po wojnie światowej bądź jeśli na rzecz istniejących państw nastąpiły cesje terytorialne. Były to na przykład Francja – obszar Alzacji i Lotaryngii, Czechosłowacja, Rumunia – obszar Siedmiogrodu, Dobrudży, Besarabii, Włochy – obszar Tyrolu Południowego, Istria²². Nie charakteryzowały się one jednak taką liczbą systemów prawa prywatnego jak nowo powstałe państwo polskie.

Egzemplifikację tych problemów mogą stanowić liczne przykłady zróżnicowania prawodawstwa na terenach byłych dzielnic państw zaborczych, m.in.:

- 1) mieszkaniec Poznania nabył od kupca z Wileńszczyzny len, który następnie został przewieziony koleją do Łodzi, gdzie w magazynie kolejowym uległ zniszczeniu;
- 2) mieszkaniec Kielc zawarł związek małżeński z mieszkanką Torunia, a następnie zamieszkali we Lwowie, gdzie wytoczył on przed miejscowym sądem sprawę o rozwód;
- 3) mieszkaniec Warszawy, posiadacz kilku parcel, zmienił miejsce zamieszkania na Katowice, a zmarł w podróży w Stanisławowie²³.

Znakomicie ilustruje to podróż pociągiem z Wilna przez Warszawę, Częstochowę, Katowice do Krakowa, gdzie pasażer wraz ze swoim mieniem, w razie kolizji kolejowej, był kolejno pod opieką Zводу Praw, Kodeksu Napoleona, BGB, a ostatecznie ABGB.

W dniu 3 czerwca 1919 r. uchwalona została przez sejm ustawodawczy ustawa o Komisji Kodyfikacyjnej²⁴, a już w dniu 14 listopada tegoż roku F. Zoll, na posiedzeniu programowym Sekcji Prawa Cywilnego, wystąpił z wnioskiem, w którym stwierdził, że w pierwszej kolejności należy rozpocząć prace nad prawem prywatnym międzynarodowym i międzydzielnicowym²⁵. Warto dodać, iż tworzenie ostatecznych projektów obydwu regulacji prawnych odbywało się niejako równolegle, czyli symultanicznie,

Warszawa 1990, s. 217 i n.; *idem*, *Wpływ centralnych organów Drugiej Rzeczypospolitej na ustawodawstwo śląskie w latach 1922–1939*, Katowice 1979.

²² Zob. Bj., *Kodyfikacja francuska w Alzacji i Lotaryngii*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1921, Nr 50–51, 52. Literaturę polską, jak i obcą podaje: S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 3. *Okres międzywojenny*, Kraków 2001, s. 204–209.

²³ Zob. W. Makowski, *W sprawie ujednostajnienia ustawodawstwa*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 2, 3; Krzesimowski, *Kolizje pomiędzy prawem cywilnym różnych dzielnic*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1920, Nr 1; M. Krz., *Na tle różnic w prawodawstwach dzielnicowych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1920, Nr 29, 30; T. Bujak, *Z praktyki międzydzielnicowego prawa małżeńskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1923, Nr 51, 52.

²⁴ Dz. Praw Państwa Polskiego Nr 44, poz. 315. Szerzej: Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział Ogólny, t. I, z. 1; X. Fierich, *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] *Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, red. Z. Cybichowski, t. I, Warszawa 1930, s. 268–272; S. Grodziski, *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, t. XXXIII, z. 1; *idem*, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919–1947)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, z. 1–4; L. Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Wrocław 2000, s. 12 i n.

²⁵ Zob. *Projekty ustaw o polskim prawie międzynarodowym prywatnym i o prawie międzydzielnicowym prywatnym*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, Nr 1–4, s. 37; L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 116.

o czym świadczą protokoły z obrad Sekcji Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej oraz łącznie zestawiane projekty ustaw²⁶. Pracę dotyczącą stworzenia projektu powierzone F. Zollowi oraz Henrykowi Konicowi²⁷. W redakcji z dnia 10 stycznia 1920 r. F. Zoll opracował projekty ustaw, przy czym projekt prawa prywatnego międzydzielnicowego składał się z zaledwie czterech artykułów, stosowano bowiem do niego odpowiednio unormowania prawa prywatnego międzydzielnicowego. Projekt wywołał ożywioną dyskusję na posiedzeniu Towarzystwa Prawniczego Krakowskiego w dniu 15 marca 1920 r., na którym poparty został wniosek Michała Rostworowskiego, m.in. przez Józefa Skąpskiego i Jerzego Trammera, aby ustawa o prawie prywatnym międzydzielnicowym była regulacją wyczerpującą²⁸. W uwagach wstępnych do projektu *explicitie* F. Zoll stwierdził:

[...] dopóki nie będziemy mieli w Polsce jednolitego prawa prywatnego, znajdujemy się pod względem prawno-prywatnym jakby w trzech odrębnych państwach; a stąd trzeba określić zakres mocy obowiązującej tych trzech (czterech czy pięciu) na obszarach Polski obowiązujących różnych praw i usunąć w podobny sposób, jak to czyni prawo międzynarodowe, kolizje między temi prawami²⁹.

Skutkiem tego było wycofanie przez F. Zolla projektu z dnia 10 stycznia, złożonego uprzednio w Prezydium Sekcji Cywilnej Komisji Kodyfikacyjnej, i przekazanie nowego projektu ustawy z dnia 20 marca tegoż roku, który obejmował już całościową regulację, a tym samym nie będzie zawierał odwołań do projektu prawa prywatnego międzynarodowego³⁰.

Projekt poddany był w Sekcji trzem czytaniom, w marcu–grudniu 1920 r.³¹ Komisję redakcyjną stanowili Jakub Glass, Henryk Konic oraz Fryderyk Zoll. Opracowała ona nową wersję projektu F. Zolla. Istotną rolę odegrał w pracach Michał Rostworowski, któ-

²⁶ Szerzej: *I Pierwsze czytanie projektów ustaw o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym prywatnem; II Drugie czytanie projektów ustaw o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym prywatnem* [w:] *Protokoły obrad Sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, Nr 9–12; także: *Protokoły obrad Sekcji Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne*, Kraków 1920; *Protokoły obrad sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne. II i III czytanie*, Kraków 1921; *Projekty ustaw w przedmiocie prawa prywatnego międzynarodowego i międzydzielnicowego uchwalone w III czytaniu przez Sekcję Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 7 grudnia 1920 r.*, Kraków 1920.

²⁷ Zob. X. Fierich, *Z Komisji Kodyfikacyjnej. Sekcja prawa cywilnego*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, Nr 9–12, s. 218; *Protokoły obrad Sekcji Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne*, Kraków 1920.

²⁸ *Projekty ustaw o polskim prawie międzynarodowym prywatnem i o prawie międzydzielnicowym prywatnem*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, Nr 1–4, s. 91. Zob. A. Mączyński, *Znaczenie prac Fryderyka Zolla w dziedzinie prawa prywatnego międzynarodowego* [w:] *Fryderyk Zoll 1865–1948. Prawnik – Uczony – Kodyfikator*, red. nauk. A. Mączyński, Kraków 1994.

²⁹ *Projekty ustaw o polskim prawie...*, s. 89.

³⁰ Zob. *ibidem*, s. 92–99.

³¹ Zob. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział Ogólny, t. I, z. 2, s. 72; *ibidem*, z. 3, s. 92; *I Pierwsze czytanie projektów ustaw o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym prywatnem; II Drugie czytanie projektów ustaw o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym prywatnem* [w:] *Protokoły obrad Sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, Nr 9–12; *Protokoły obrad Sekcji Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne*, Kraków 1920; *Projekty ustaw w przedmiocie prawa prywatnego międzynarodowego i międzydzielnicowego uchwalone w III czytaniu przez*

ry został koreferentem projektu³², nadto w pracach uczestniczyli m.in. Leon Petrażycki, Jerzy Trammer, Ernest Till, Alfons Parczewski, Władysław Leopold Jaworski, Maurycy Allerhand, Ignacy Koschembahr-Lyskowski oraz Stanisław Wróblewski³³. Sporządzony projekt został przekazany do Wydziału Cywilnego Komisji³⁴. Następnie w dniach 6–14 kwietnia 1921 r. odbywały się posiedzenia plenarne Komisji Kodyfikacyjnej, a w dniu 9 kwietnia uchwalono projekt prawa prywatnego międzydzielnicowego, łącznie z projektem prawa prywatnego międzynarodowego³⁵. Uzasadniono to tym, że:

[...] ustawa druga, międzydzielnicowa odgrywa więc rolę podwójną, polegającą na tem, że służy: 1) dla użytku obrotu wewnętrznego, 2) dla użytku obrotu międzynarodowego jako uzupełnienie pierwszej. Wytwarza to między obu ustawami węzły nierozzerwalne, co tłumaczy też, dlaczego projekty tych ustaw w swoich zasadach przewodnich i nawet w swej redakcji tak są do siebie zbliżone.

a

[...] mimo różnic, jakie zachodzą między stosunkami międzynarodowymi a międzydzielnicowymi, potrzeby obrotu prawnego czy to międzynarodowego, czy też międzydzielnicowego są takie same³⁶.

W sprawozdaniu z działalności Komisji Kodyfikacyjnej podkreślono natomiast, że:

[...] zrastanie się państwa polskiego i wypływające stąd ciągle zwiększanie się stosunków prawnoprywatnych pomiędzy obywatelami różnych dzielnic, wytworzyło potrzebę stałego uregulowania tych wypadków, gdy zachodzi kolizja pomiędzy prawami, obowiązującymi w różnych dzielnicach

Sekcję Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 7 grudnia 1920 roku, Kraków 1920.

³² Zob. *Projekty ustaw o zbiegu ustawodawstw cywilnych w prawnym obrocie międzynarodowym i w obrocie wewnętrznym opracował z polecenia Komisji Kod. (Sekcji prawa cyw.) Prof. Michał Rostworowski, Kraków b.d.w. Protokoły obrad Sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne. II i III Czytanie, Kraków 1921.*

³³ Zob. m.in.: S. Wróblewski, *Uwagi do projektu prawa międzynarodowego i międzydzielnicowego z kwietnia 1920 w redakcji pp. Glassa, Konica, Zolla, Kraków 1920*; A. Parczewski, *Uwagi i wniosek do projektów prawa międzynarodowego prywatnego i prawa międzydzielnicowego [w:] Protokoły obrad Sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne. II i III Czytanie, Kraków 1921, s. 137–139*; M. Allerhand, *Uwagi do projektu międzydzielnicowego prawa prywatnego [w:] Protokoły obrad Sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne. II i III Czytanie, Kraków 1921, s. 139–141.*

³⁴ Projekt przetłumaczony został na język francuski i niemiecki przez M. Rostworowskiego i F. Zolla, przy czym dostrzeżono w nim pewne braki, jak również zgłoszone zostały do niego uwagi i wnioski, co spowodowało, że w dniach 30, 31 marca i 1 kwietnia 1921 r. obradowała Sekcja Prawa Cywilnego. Rezultatem tego były wprowadzone do projektu zmiany. Szerzej: *Protokoły obrad Sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne. II i III Czytanie, Kraków 1921, s. 136 i n.*; *Z Komisji Kodyfikacyjnej. Sprawozdanie z działalności Sekcji prawa cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej za rok 1921*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1921, Nr 9–12, s. 203; Komisja Kodyfikacyjna. Dział Ogólny, z. 16, Warszawa 1934, s. 22–24; Komisja Kodyfikacyjna. Dział Ogólny, z. 17, Warszawa 1937, s. 39–40.

³⁵ Zob. *Projekty ustaw w przedmiocie prawa prywatnego międzynarodowego i międzydzielnicowego uchwalone przez Komisję Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 9 kwietnia 1921 roku, Kraków 1921.*

³⁶ *Ibidem*, s. 13.

a

[...] za podstawę przyjęto *lex domicilii*, to jest miejsce faktycznego stałego zamieszkania, niezależnie od dawnej przynależności państwowej do tego lub innego z byłych państw zaborczych. Przyjęcie tej zasady przyczyni się w znacznym stopniu do zatarcia różnic dzielnicowych³⁷.

W maju 1920 r. powstał także projekt autorstwa Szymona Rundsteina, przy współpracy Leona Babińskiego, który miał, jak stwierdzono w przedmowie, „na celu ustalenie zasad wytycznych przy rozwiązywaniu kolizji, wynikających ze zbiegu ustaw cywilnych, obowiązujących w Polsce”³⁸. Pierwszeństwo opracowania prawa międzydzielnicowego uważano, zgodnie z poglądem wyrażonym w uwagach wstępnych, za zadanie „ważniejsze, niż ustalenie norm kolizyjnych w zakresie zbiegu praw polskich z prawami cudzoziemskimi – i od tego właśnie zadania rozpoczęta być winna praca kodyfikacyjna”, gdyż „dopiero gdy w stosunkach *inter se* znajdziemy zasady przewodnie, usuwające konflikty – przystąpić będziemy mogli do usuwania kolizji *inter se et alios*”³⁹.

W dniu 16 czerwca 1921 r. projekt Komisji Kodyfikacyjnej przekazany został, wraz z projektem prawa prywatnego międzynarodowego, ministrowi sprawiedliwości⁴⁰. Następnie minister sprawiedliwości Bronisław Sobolewski, na podstawie uchwały Rady Ministrów z dnia 19 września 1921 r., przesłał projekt (w praktyce dwa projekty: prawa prywatnego międzynarodowego i prawa prywatnego międzydzielnicowego wraz z motywami) ówczesnemu sejmowi ustawodawczemu⁴¹, który na posiedzeniu w dniu 21 października 1921 r. odesłał go do Komisji Prawniczej⁴². Sejm ustawodawczy nie uchwalił jednak projektu jako obowiązującego prawa. Dlatego późniejszy minister sprawiedliwości Wacław Makowski ponownie w lutym 1923 r. przekazał projekt do sejmu I kadencji⁴³. Pierwsze czytanie projektu odbyło się w dniu 17 kwietnia 1923 r.⁴⁴, po czym przesłano projekt do Komisji Prawniczej, której przewodniczył Zygmunt Marek, późniejszy sprawozdawca. Komisja przedstawiła projekt sejmowi w drugiej połowie marca 1924 r., przy czym rozpatrywane były łącznie dwa projekty ustaw o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym⁴⁵. Jak stwierdził bowiem Jan Jakub Litauer, „układ obu projektów jest identyczny dlatego, że potrzeby zarówno międzynarodowego, jak i międzydzielnicowego obrotu prawnego wymagają grupowania poszczególnych materij według

³⁷ *Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej za czas od 1 czerwca 1920 do 15 kwietnia 1921* [w:] Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział Ogólny, t. I, z. 3, s. 93.

³⁸ Sz. Rundstein, *Projekty ustawy o zbiegu norm prywatno – prawnych, obowiązujących w różnych okręgach sądów apelacyjnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1920, s. 3.

³⁹ *Ibidem*, s. 4.

⁴⁰ Zob. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział Ogólny, t. I, z. 7, s. 179; *ibidem*, z. 8, s. 234; *ibidem*, z. 9, s. 261; *ibidem*, z. 10, s. 293–294.

⁴¹ Druk Sejmowy Nr 3020, Sejm Ustawodawczy.

⁴² Sprawozdanie stenograficzne z 256 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 21 października 1921 r., lam 3–4.

⁴³ Druk Sejmowy Nr 159, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I. W praktyce przekazane zostały te same projekty razem z motywami, jakie przesłano do Sejmu Ustawodawczego na jesieni 1921 r.

⁴⁴ Sprawozdanie stenograficzne z 33 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 17 kwietnia 1923 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I, lam 7.

⁴⁵ Druk Sejmowy Nr 1116, Sprawozdanie Komisji Prawniczej w przedmiocie projektów ustaw o prywatnym prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym (Druk Nr 159 ex 1923), Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.

wspólnych łączników⁴⁶. Wprowadzone w projekcie zmiany, w szczególności dotyczące prawa małżeńskiego osobowego, spowodowały gwałtowne protesty przedstawicieli Związku Ludowo-Narodowego oraz Chrześcijańskiej Demokracji. Przede wszystkim zarzucano projektowi nieposzanowanie równorzędności praw dzielnicowych, zwłaszcza próbę zmiany prawa małżeńskiego w byłym Królestwie Kongresowym⁴⁷. W związku z tym wystąpił poseł Zygmunt Seyda, który *explicito* stwierdził, że:

[...] atoli nie możemy się zgodzić na to, żeby te wszystkie sprawy uregulowano pod niewinnym tytułem normowania kolizji między ustawami obowiązującymi w różnych dzielnicach, ponieważ jesteśmy stronictwem, którego program polityczny oparty jest na zasadach kościoła katolickiego, a według zasad kościoła katolickiego ślubów cywilnych i rozwodów nie ma⁴⁸.

Projekt ponownie odesłany został do komisji, która dopiero w dniu 1 lipca 1925 r. większością jednego głosu wycofała się z poprzedniego stanowiska dotyczącego prawa małżeńskiego⁴⁹.

Kolejne posiedzenie sejm w sprawie projektu odbyło się 10 grudnia 1925 r., przy czym sprawozdawcą był Adam Chełmoński. Na forum sejm, tak jak poprzednio, odbyła się ożywiona dyskusja, w której między innymi głos zabrał poseł ksiądz Kubik, który zaznaczył, iż:

[...] podporą państwa była zawsze rodzina. Zdarzało się tyle razy w historii, że państwa ginęły, ale społeczeństwa nie ginęły, jeśli rodziny pozostawały. Jeżeli Rzeczpospolita Polska upadła, a my po utracie niepodległości nie straciliśmy jednak naszej narodowości, to w ogromnej mierze zawdzięczamy to rodzinie polskiej, tej rodzinie, która umiała przetrwać tę katastrofę dziejową, przetrwać rozbiory, powstania, Sybir, kary i więzienia, i utrzymać w rodzinie nie tylko dyscyplinę obywatelską, ale także narodowość polską. A z drugiej strony wiemy, że te społeczeństwa, które miały państwo, ale w których rodzina została zniszczona, albo podkopana, czyli rozwodami podryta i podmyta, że te państwa się rozpadły⁵⁰.

W ten sposób, jak stwierdził F. Zoll, „posłowie nasi zrobili ze sprawy prawa międzydzielnicowego wielkie zagadnienie polityczno-wyznaniowe!”⁵¹ Wydarzenia te stanowiły zapowiedź przyszłych sporów co do projektu prawa małżeńskiego osobowego z 1929 r., których głównym autorem był Karol Lutostański⁵², jak również problemów

⁴⁶ J.J. Litauer, *Rzut oka na polskie projekty ustawodawcze norm międzynarodowego i międzydzielnicowego prawa prywatnego*, Warszawa 1925, s. 17 (także „Palestra” 1924).

⁴⁷ Zob. Sprawozdania stenograficzne z: 124 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 5 czerwca 1924 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I, łam 4–26; 257 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 10 grudnia 1925 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I, łam 25–38.

⁴⁸ Sprawozdanie stenograficzne ze 124 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 5 czerwca 1924 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I, łam 23.

⁴⁹ Zob. Sprawozdanie Komisji Prawniczej z 1 lipca 1925 r., odbitka reneo Nr 199 w przedmiocie projektów ustaw o prywatnym prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym (Druki Nr 159 i 1116 i stenogram 124 posiedzenia Sejmu) w: W. Dbałowski, J. Przeworski, *Ustawy o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym z dodaniem materiałów sejmowych, orzecznictwa sądowego i traktatów międzynarodowych o obrocie prawnym, wreszcie przepisów prawa i procesu karnego*, Warszawa 1928, s. 167–168. Zob. L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 120–122.

⁵⁰ Sprawozdanie stenograficzne z 257 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 10 grudnia 1925 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I, łam 32.

⁵¹ *Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865–1948)*, oprac. I. Homola-Skapska, Kraków 2000, s. 314.

⁵² Zob. L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 194 i n.

w zakresie prawa małżeńskiego przez cały okres II Rzeczypospolitej, które wynikały z obowiązywania różnych systemów prawnych w poszczególnych dzielnicach państwa polskiego⁵³. Ostatecznie sejm w trzecim czytaniu przyjął projekt prawa międzydzielnicowego prywatnego w dniu 18 grudnia 1925 r.⁵⁴, a następnie przekazał go do senatu⁵⁵. Wydarzenia polityczne – zamach stanu Józefa Piłsudskiego – spowodowały, że sejm uchwalił ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym i międzydzielnicowym w dniu 2 sierpnia 1926 r.⁵⁶

Oczywiście tak długi okres od odzyskania niepodległości w 1918 r. do wejścia w życie ustawy z 1926 r. nie mógł powodować inercji w ówczesnym wymiarze sprawiedliwości. Dlatego powstała luka musiała zapełnić ówczesna judykatura, w szczególności Sądu Najwyższego. W swoich wspomnieniach F. Zoll stwierdził, że do czasu wydania ustawy o prawie międzydzielnicowym

[...] prawnicy, a w szczególności sądy radziły sobie w sposób oryginalny: szukając norm niezbędnie potrzebnych w rozwijającym się, wraz z potrzebami życiowymi, poczuciu prawnym społeczeństwa, posługiwały się przeważnie w praktyce projektem Komisji Kodyfikacyjnej, drukiem rozpowszechnionym, tak że niejednokrotnie w wyrokach z owych czasów znajdują się nawet cytaty z projektów, jakby one miały już wówczas moc obowiązującą!⁵⁷

III. Treść ustawy, orzecznictwo sądowe i jej obowiązywanie

Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych (Prawo prywatne międzydzielnicowe)⁵⁸ składała się z dziewięciu działów, podzielonych na 34 artykuły. Były to:

⁵³ Zob. H. Grynwaser, *Śluby cywilne na obszarze b. zaboru rosyjskiego*, „Palestra” 1924; M. Allerhand, *O wpływie orzeczeń w sprawach małżeńskich wydanych przez sądy duchowne w b. zaborze rosyjskim na stosunki prawne w innych dzielnicach Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1925; J. Bühn, *Wykonalność wyroków sądów duchownych w sprawach małżeńskich*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1925; H. Świątkowski, *Z praktyki sądów konsystorskich*, „Głos Sądownictwa” 1938; J. Makarewicz, *Prawo małżeńskie i polska rzeczywistość. Ustęp z mowy wypowiedzianej w Senacie Rzeczyposp. Polskiej w marcu 1932 r.*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932; W. Abraham, *Zagadnienie kodyfikacji prawa małżeńskiego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1927; H. Świątkowski, *Z manowców naszego niezunifikowanego prawa w dziedzinie prawa małżeńskiego i aktów stanu cywilnego*, „Głos Prawa” 1934, Nr 9; S. Tylbor, *Z zagadnień prawa małżeńskiego*, „Palestra” 1929; H. Świątkowski, *Jeszcze o działalności sądów konsystorskich*, „Głos Prawa” 1934, Nr 1.

⁵⁴ Sprawozdanie stenograficzne z 262 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 18 grudnia 1925 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I, łam 13.

⁵⁵ Sprawozdanie stenograficzne ze 124 posiedzenia Senatu Rzeczypospolitej z dnia 18 lutego 1926 r., Senat Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I, łam 36–44.

⁵⁶ Sprawozdanie stenograficzne z 299 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 2 sierpnia 1926 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I, łam 13–16.

⁵⁷ *Wspomnienia Fryderyka Zolla...*, s. 314–315. Zob. *Kodeks Napoleona. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego. Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych*, wstępem opatrzył A. Mączyński, Warszawa 2008, s. 11.

⁵⁸ Dz.U. z 1926 r., Nr 101, poz. 580. Krótkie informacje o ustawie: A. Ohanowicz, *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1927, s. 590–594; „Przegląd Notarialny” 1926, Nr 3–4; „Palestra” 1926, s. 476.

- I. Osoby (art. 1–6);
- II. Forma czynności prawnej (art. 7);
- III. Prawa rzeczowe (art. 8);
- IV. Zobowiązania (art. 9–12);
- V. Prawa małżeńskie (art. 13–17);
- VI. Stosunki między rodzicami a dziećmi (art. 18–23);
- VII. Opieka (art. 24–26);
- VIII. Prawa spadkowe (art. 27–30);
- IX. Przepisy ogólne (art. 31–34).

W zasadzie jej struktura odpowiadała niejako bliźniaczej ustawie o prawie prywatnym międzynarodowym, przy czym ustawa międzydzielnicowa, jak zaznaczano, miała pełnić funkcję podwójną, uzupełniała bowiem pierwszą ustawę. Prawo międzydzielnicowe przyjęło zasadę formalnej równorzędności kodeksów obowiązujących na ziemiach polskich. Struktura ustawy korespondowała ze zmodyfikowaną teorią pandektową⁵⁹. Regulacja została oparta na tzw. łącznikach, określanych także jako punkty zahaczenia, zaczepiania, oparcia⁶⁰. Były to m.in. *lex patriae*, *lex domicilii*, *lex rei sitae*, *lex solutionis*, *lex loci contractus*, *locus regit actum*. Genezy tych zasad należy szukać już w średniowieczu⁶¹. Podstawowym łącznikiem przyjętym w prawie międzydzielnicowym było *lex domicilii*, czyli miejsce zamieszkania, siedziby (w prawie prywatnym międzynarodowym było to *lex patriae* – prawo ojczyste). Co istotne, w trakcie prac Komisji Kodyfikacyjnej powstał na tym tle spór, czy nie lepszym rozwiązaniem byłaby tzw. przynależność dzielnicowa⁶². Warto zaznaczyć, że ustawa o prawie prywatnym międzydzielnicowym zwykle była komentowana łącznie *mutatis mutandis* z ustawą o prawie prywatnym międzynarodowym⁶³.

Zgodnie z art. 1 ustawy zdolność osobista obywatela polskiego oceniana była według prawa obowiązującego w miejscu jego zamieszkania. Zgodnie z art. 2 zmiana miejsca zamieszkania powodowała natomiast podleganie nowemu prawu miejsca zamieszkania dopiero po upływie jednego roku, w dziedzinie zdolności osobistej, stosunków familij-

⁵⁹ Zob. L. Górnicki, *Zagadnienie systematyki kodyfikacji prawa cywilnego i handlowego w pracach Komisji Kodyfikacyjnej (1919–1939)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2004, z. 3, s. 650–651.

⁶⁰ Zob. F. Zoll, *Nasze zadania najbliższe w dziedzinie międzynarodowego i międzydzielnicowego prawa prywatnego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 22, s. 217; T. Sadowski, *Zasady prawa międzynarodowego prywatnego i zastosowanie ich w dziedzinie spadkobrania (z prawa)*, Warszawa 1903.

⁶¹ Szerzej: T.F. Grodyński, *Międzynarodowe prawo...*, s. 4 i n.; K. Przybyłowski, *Prawo prywatne międzynarodowe. Część Ogólna*, Lwów 1935, s. 12 i n.; L. Babiński, *Zarys wykładu prawa międzynarodowego prywatnego*, Warszawa 1935, s. 37 i n.; Z. Fenichel, *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe*, Kraków 1928, s. 36 i n.; F. Zoll, *Międzynarodowe i Międzydzielnicowe Prawo Prywatne w zarysie*. Druga odbitka z Encyklopedji Podręcznej Prawa Prywatnego, z. XV i XVI wraz z dodatkami zawierającymi uzupełnienia i zmiany oraz teksty ustaw, Warszawa 1937, s. 17 i n.

⁶² Szerzej: L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 125–130.

⁶³ Szerzej: Z. Fenichel, *Prawo prywatne...*, s. 27 i n.; F. Zoll, *Prawo cywilne opracowane głównie na podstawie przepisów obowiązujących w Małopolsce*, przy współudziale J. Gwiazdomorskiego, L. Oberlendera, T. Sołtysika, T. I, Część ogólna, Poznań 1931, s. 84 i n.; F. Zoll, *Prawo Prywatne Międzynarodowe i Międzydzielnicowe*, odbitka z Encyklopedji Podręcznej Prawa Prywatnego, z. XV i XVI, Warszawa 1936. Druga odbitka wraz z dodatkami zawierającymi uzupełnienia i zmiany oraz teksty ustaw, Warszawa 1937; Z. Fenichel, *Polskie prywatne prawo handlowe międzynarodowe i międzydzielnicowe*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1932 (także w: *idem, Polskie Prawo Prywatne i Procesowe. Studja*, Kraków 1936).

nych i praw spadkowych. Istotne znaczenie miała ówczesna doktryna prawa oraz judykatura, zwłaszcza Sądu Najwyższego, która w praktyce zajmowała się wypełnianiem luk ustawowych⁶⁴. Oczywiście obejmowała ona różne zagadnienia z zakresu prawa prywatnego, a tym samym związana była ze stosowaniem norm kolizyjnych. Ze względu na istotne różnice dzielnicowe dotyczyła jednak w dużej mierze prawa rodzinnego – małżeńskiego osobowego, które unormowane było na różnych zasadach prawnych, w szczególności dotyczyło to byłego zaboru rosyjskiego – zwłaszcza obszaru dawnego Królestwa Polskiego⁶⁵. Obowiązywał tam ukaz cara Mikołaja I z 1836 r. oparty na zasadach konfesyjnych z kognicją sądów konsystorskich. Powodowało to istotne problemy prawne związane m.in. ze zmianą wyznania, wzajemnym nieuznawaniem wyroków sądów konsystorskich innych wyznań, w tym ich skutecznością w pozostałych dzielnicach poza zaborem rosyjskim, zawieraniem związków małżeńskich przez osoby niedeklarujące żadnego wyznania, zmianą miejsca zamieszkania w granicach państwa polskiego⁶⁶. W praktyce oznaczało to często sytuację określaną mianem tzw. legalnej bigamii⁶⁷. Także stosowanie w praktyce unormowań dotyczących m.in. prawa spadkowego⁶⁸,

⁶⁴ Zob. omówienie orzecznictwa sądowego zawarte w: W. Dbałowski, J. Przeworski, *Kodeks cywilny zawierający obowiązującą w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i Lwowie oraz sądu okręgowego w Cieszyńsku ustawę cywilną, ustawy i rozporządzenia dodatkowe, z uwzględnieniem ustawodawstwa polskiego, oraz orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Warszawa 1927, s. 1469–1480; *idem*, *Ustawy o prawie...*, s. 1–12; W.J. Szatensztein, *Kodeks Handlowy obowiązujący w b. Królestwie Kongresowym, ustawy i rozporządzenia uzupełniające i związkowe wraz z orzecznictwem*, Warszawa 1932, s. 686 i n.; S. Gottlieb, *Ustawa o prawie prywatnym międzynarodowym z dnia 2 sierpnia 1926 r. i ustawa o prawie prywatnym międzydzielnicowym z dnia 2 sierpnia 1926 r.*, Lwów 1933, s. 32–42; Sz. Szczerbic, *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe. Ustawy – Rozporządzenia – Przepisy Związkowe – Orzecznictwo*, Kraków 1935, s. 21–32; Cz. Poznański, *Orzecznictwo Sądów Polskich. Tezy 1918–1928*, Warszawa 1930, s. 113 i n.

⁶⁵ Zob. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia: 16 czerwca 1933 r. C II Rw 1220/33, „Głos Prawa” 1934, Nr 1; 27 marca 1930 r. Rw. 2681/29, OSP 1930, poz. 357; 17 października 1933 r. Rw. 1900/33, OSP 1934, poz. 121; 14 grudnia 1934 r. C. III 419/34, OSP 1935, poz. 281; 13 grudnia 1934 r. C. II. 1858/34, OSP 1936, poz. 26; 23 września 1938 r. C. III. 352/38, OSP 1938, poz. 596; 3 marca 1933 r. III 2. C. 69/32, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1933, poz. 145; 26 marca 1935 r. C I 2205/34, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1935, poz. 405; 19 lutego–4 marca 1936 r. C I 2512/35, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1936, poz. 458; 9 grudnia 1935 r. C III 836/35, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1936, poz. 287; 9 września 1938 r. C II 257/38, „Przegląd Prawa i Administracji” 1939, poz. 35; uchwała całej Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 9–16 października 1937 r. C Prez 5/37, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1938, poz. 201.

⁶⁶ Szerzej: M. Allerhand, *Miejscowa własność sądu dla spraw ze stosunku małżeństwa* (odbitka z „Polskiego Procesu Cywilnego”), Warszawa 1936; *idem*, *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926; A. Fastyn, *Jurysdykcja sądu konsystorskiego w świetle przepisów prawa małżeńskiego z 1836 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. LXII, z. 1; J. Gwiazdomorski, *Skuteczność orzeczeń sądów duchownych b. Król. Kongr. w sprawach małżeńskich wobec prawa państwowego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932; T. Szymański, *Skutki prawne wyroków sądów duchownych*, „Głos Sądownictwa” 1932; H. Świątkowski, *Jeszcze o działalności...*; S. Tylbor, *Dzisiejsze prawo małżeńskie w b. Królestwie Kongresowym*, „Głos Sądownictwa” 1939, Nr 7–8; *idem*, *Małżeństwa cywilne przed sądem powszechnym w b. Królestwie Kongresowym*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1932, Nr 23.

⁶⁷ Zob. H. Świątkowski, *Problem legalnej bigamii w Polsce przedwzrostkowej*, „Nowe Prawo” 1959, Nr 10.

⁶⁸ Zob. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia: 1 kwietnia 1927 r., „Gazeta Sądowa Warszawska” 1927, Nr 33; 12 czerwca 1935 r. C. I. 2832/34, OSP 1936, poz. 132; 25 maja 1928 r. I. C. 2338/27, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Izby Pierwszej (Cywilnej)” 1928, poz. 104; 11 października 1927 r. Nd 41/27, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1928, s. 165–166.

rzeczowego⁶⁹, hipotecznego⁷⁰ napotykało na trudności wynikające z odmiennych regulacji dzielnicowych⁷¹. Nie było natomiast w ustawie norm kolizyjnych, dotyczących prawa upadłościowego (konkursowego) oraz układowego⁷².

Zmiany w zakresie obowiązywania prawa międzydzielnicowego przyniosło wejście w życie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań⁷³, przy czym w zakresie nieunormowanym w kodeksie nadal obowiązywały normy zawarte w ustawie z 1926 r., na przykład dotyczące prawa pracy, umowy ubezpieczenia prywatnego⁷⁴. W ten sposób przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego obowiązywało prawo prywatne międzydzielnicowe. Warto zaznaczyć, że jedyna zmiana ustawy miała miejsce po II wojnie światowej, na podstawie dekretu z dnia 8 października 1945 r. o zmianie prawa prywatnego międzydzielnicowego⁷⁵. Dotyczyła ona art. 2 ustawy, w którym okres roczny zmieniono na miesięczny w zakresie podlegania prawu nowego miejsca zamieszkania, w dziedzinie zdolności osobistej, stosunków rodzinnych i praw spadkowych. Było to podyktowane migracją ludności po zakończeniu II wojny światowej, w szczególności osadnictwem na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Korespondowały z tym inne dekryty z dnia 30 marca 1945 r. o utworzeniu województwa gdańskiego⁷⁶ oraz z dnia 13 listopada 1945 r. o zarządzie Ziemi Odzyskanych⁷⁷, na które to tereny zasadniczo rozciągnięto ustawodawstwo obowiązujące na obszarze dawnej dzielnicy niemieckiej. Warto podkreślić, że odbyło się to w podobny sposób jak po I wojnie światowej, w odniesieniu do tzw. Kresów Wschodnich i Ziemi Wileńskiej oraz Spisza i Orawy⁷⁸.

Ostatecznie w latach 1945–1946 przeprowadzona została, na zasadzie dekretów, unifikacja prawa prywatnego w ówczesnym państwie polskim⁷⁹. Po 1 stycznia 1947 r. prawo

⁶⁹ Zob. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia: 9 lutego 1934 r. C. III 122/33, OSP 1934, poz. 343; 26 stycznia – 9 lutego 1934 r. C III 122/33, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1934, poz. 535, „Orzeczenia Polskiego Sądu Najwyższego. Dział Cywilny” 1935, poz. 164.

⁷⁰ Zob. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia: 4 maja 1932 r. R. 680/31, OSP 1933, poz. 126; 14/28 września 1932 r. Nr I. C. 2638/31, OSP 1933, poz. 107.

⁷¹ Szerzej: F. Jaglarz, *Jak usuwać kolizje, zachodzące przy stosowaniu dzielnicowych ustaw spadkowych i hipotecznych*, „Palestra” 1927; L. Cichowicz, *Formalne prawo rzeczowe wedle ustawy o prawie międzydzielnicowym*, „Palestra” 1927; H. Fruchs, *Uwagi dzielnicowo-porównawcze o hipotece sądowej*, „Głos Prawa” 1933, Nr 3.

⁷² Zob. Z. Fenichel, *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe*, Kraków 1928, s. 99–100; W. Steinberg, *Przerwa sporu skutkiem otwarcia konkursu w innej dzielnicy*, „Głos Prawa” 1932, Nr 4–5.

⁷³ Dz.U. z 1933 r., Nr 82, poz. 598.

⁷⁴ Szerzej: Z. Fenichel, *Kodeks zobowiązań a prawo międzydzielnicowe i międzynarodowe prywatne*, Warszawa 1935 (także w: „Palestra” 1934; *idem*, *Polskie Prawo Prywatne i Procesowe. Studja*, Kraków 1936); *idem*, *Prawo Pracy. Komentarz. Przepisy związkowe. Orzecznictwo – Okólniki*, Kraków–Warszawa 1939, s. 34–36; M. Szytygold, *Poddanie umowy ubezpieczenia prawu obcej dzielnicy*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1937.

⁷⁵ Dz.U. z 1945 r., Nr 44, poz. 252. Dlatego ukazało się m.in. trzecie wydanie: F. Zoll, *Międzynarodowe i Międzydzielnicowe Prawo Prywatne w zarysie*, Kraków 1945, a także *Kodeks zobowiązań wraz z przepisami wprowadzającymi. Tekst, orzecznictwo oraz ustawy związkowe opracował Witold Świąciecki*, Warszawa–Łódź 1946.

⁷⁶ Dz.U. z 1945 r., Nr 11, poz. 57.

⁷⁷ Dz.U. z 1945 r., Nr 51, poz. 295.

⁷⁸ Zob. J. Litwin, *Recepcja prawa polskiego na Ziemiach Odzyskanych*, „Państwo i Prawo” 1946, z. 1.

⁷⁹ Szerzej: S. Grodziski, *Z dziejów unifikacji polskiego prawa cywilnego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, t. XXXVII, z. 2; S. Grzybowski, *Zagadnienia kodyfikacji polskiego prawa cywilnego (Orga-*

prywatne międzydzielnicowe straciło nieomal zupełnie rację bytu w polskim systemie prawnym. Ocena stanów prawnych sprzed unifikacji nadal jednak odbywała się według tego prawa, przy czym musiała uwzględniać ówczesne realia polityczno-społeczne⁸⁰. Takie samo znaczenie miało i ma prawo prywatne międzydzielnicowe po wejściu w życie z dniem 1 stycznia 1965 r. Kodeksu cywilnego oraz Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Dlatego m.in. na podstawie art. II ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Przepisy wprowadzające kodeks cywilny⁸¹ z dniem wejścia w życie kodeksu cywilnego utraciły moc obowiązującą wszelkie przepisy dotyczące przedmiotów w tym kodeksie unormowanych. Zgodnie natomiast z art. XXVI ustawy do stosunków prawnych powstałych przed wejściem w życie kodeksu cywilnego stosuje się ogólnie prawo dotychczasowe.

IV. Podsumowanie

Prawo prywatne międzydzielnicowe stanowiło dział prawa, który miał na celu zlikwidowanie kolizji systemów prawnych obowiązujących po okresie zaborów na ziemiach nowo powstałego państwa polskiego. Stanowiło niezaprzeczalne osiągnięcie Komisji Kodyfikacyjnej⁸². Warto zaznaczyć, że już sam projekt ustawodawczy spotkał się z uznaniem również poza granicami państwa polskiego, przy czym z oczywistych względów szerzej było komentowane prawo międzynarodowe prywatne⁸³. Prawo międzydzielnicowe stanowiło w dużej mierze regulację prawną opartą na prawie prywatnym międzynarodowym. Zresztą obydwie unormowania prawne były tworzone wprost symultanicznie. Prawo prywatne wewnętrzne było jednak przewidziane jako regulacja obowiązująca *ad interim*, czyli do czasu całkowitej unifikacji i kodyfikacji prawa prywatnego w państwie polskim, stanowić miało *sui generis* „klamrę prawną” łączącą dawne obszary państw zaborczych w zakresie stosunków prawnych między mieszkańcami różnych jego dzielnic.

Interesującym pytaniem jest współczesne stosowanie prawa prywatnego międzydzielnicowego z 1926 r., które w zasadzie miało mieć charakter efemerydy prawnej. Kwestia ta jest na pozór bezprzedmiotowa, gdyż obecnie mało kto przypuszcza, że prawo

nizacja i wyniki pracy 1919–1992), „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, z. 1–4; Z. Radwański, *Prawo cywilne PRL*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1995, t. XLVII, z. 1–2.

⁸⁰ Zob. L. Babiński, *Zagadnienia współczesnego polskiego prawa międzynarodowego prywatnego*, Warszawa 1958, s. 32; S. Breyer i in., *Prawo cywilne z orzecznictwem, literaturą i przepisami związkowymi*, T. I, Warszawa 1958, s. 11 i n.; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 sierpnia 1947 r. C. I 7/47, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1948, poz. 24.

⁸¹ Dz.U. z 1964 r., Nr 16, poz. 94.

⁸² Zob. X. Fierich, *Unifikacja ustawodawstwa [w:] Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918–1928*, Kraków–Warszawa 1928, s. 264; K. Lutostański, *Uwagi o pracach prawodawczych w ubiegłym dziesięcioleciu w materji prawa cywilnego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1928, Nr 46; K. Kierski, *Bilans prac Komisji Kodyfikacyjnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1930.

⁸³ Zob. F. Schöndorf, *Die polnischen Gesetzentwürfe über internationales und interlokales Privatrecht*, „Zeitschrift für polnisches Recht“ 1923, z. 1/2; F. Zoll, *Entwürfe der Gesetze über internationales und interprovinziales (interlokales) Privatrecht*, „Zeitschrift für polnisches Recht” 1923, z. 1/2; M. Rostworowski, *La Codification du Droit international et interprovincial privé en Pologne*, Bruksela 1930; L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 130–133.

to jest stosowane w praktyce. Jednakże należy na tak zadane pytanie odpowiedzieć aprobująco, potwierdza to bowiem współczesna judykatura. Przykładem tego jest orzecznictwo: Naczelnego Sądu Administracyjnego⁸⁴, Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie⁸⁵ czy Sądu Najwyższego⁸⁶. Pierwsze orzeczenie dotyczyło określenia miejsca zamieszkania, na podstawie art. 3 prawa prywatnego międzydzielnicowego, w związku z prawem do rekompensaty z tytułu pozostawienia nieruchomości poza obecnymi granicami państwa polskiego, tzw. mienia zabużańskiego. Drugie orzeczenie odnosiło się natomiast do art. 8, czyli nabycia nieruchomości, w związku z reformą rolną przeprowadzoną po II wojnie światowej.

Orzeczenie Sądu Najwyższego dotyczyło prawa spadkowego. Mianowicie Uniwersytet J. w K. wystąpił o zasądzenie kwoty pieniężnej z tytułu zapisu w testamencie Ignacego Jana Paderewskiego. Testator umieścił w testamencie zapis: „Wszystkie moje prawa autorskie i tantiemy muzyczne przekazuję dożywotnio mojej żonie, Helenie P. W razie jej zgonu staną się one dożywotnią własnością mojej siostry, Antoniny W., a po jej śmierci własnością Uniwersytetu J. w K.”⁸⁷ Co istotne, Sąd Najwyższy, oddalając kasację, uzasadnił swoje stanowisko brzmieniem art. 1, 3 oraz 28 ustawy Prawo prywatne międzydzielnicowe. Na tej podstawie dokonał egzegezy Kodeksu Napoleona w zakresie spadkobrania. Jednocześnie stwierdził, że „oceny zapisu zawartego w testamencie sporządzonym w okresie międzywojennym dokonuje się na podstawie art. 28 w zw. z art. 1 i 3 ustawy z 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych”⁸⁸. Wynika z tego bezsprzecznie, że ustawa z 1926 r., mimo przeprowadzonej po II wojnie światowej unifikacji, a następnie kodyfikacji prawa cywilnego w państwie polskim, nadal stanowi akt prawny, który jest podstawą współczesnych rozstrzygnięć władzy sądowniczej.

Bibliografia

Źródła drukowane

Druk Sejmowy Nr 159, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.

Druk Sejmowy Nr 3020, Sejm Ustawodawczy.

Druk Sejmowy, Nr 1116, Sprawozdanie Komisji Prawniczej w przedmiocie projektów ustaw o prywatnym prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym (Druk Nr 159 ex 1923), Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.

Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział Ogólny, t. I, z. 1–3, 7–10, 16–17.

I Pierwsze czytanie projektów ustaw o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym prywat-

⁸⁴ Wyrok z dnia 24 maja 2013 r. I OSK 126/12, System Informacji Prawnej LEX, Nr 1329344.

⁸⁵ Wyrok z dnia 20 grudnia 2012 r. I SA/Wa 1409/12, System Informacji Prawnej LEX, Nr 1331736.

⁸⁶ Wyrok z dnia 24 września 2004 r. I CK 246/04, System Informacji Prawnej LEX, Nr 143154; „Biuletyn Sądu Najwyższego” 2005, z. 2, s. 13 (Biuletyn Nr 2 z dnia 7 marca 2005 r. [w:] http://www.sn.pl/orzecznictwo/Biuletyn_SN/Biuletyn_SN_02_2005.pdf (dostęp: 16.04.2015).

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

- nem; II Drugie czytanie projektów ustaw o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym prywatnym [w:] Protokoły obrad Sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, Nr 9–12.*
- Projekty ustaw o polskim prawie międzynarodowym prywatnym i o prawie międzydzielnicowym prywatnym, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, Nr 1–4.*
- Projekty ustaw o zbiegu ustawodawstw cywilnych w prawnym obrocie międzynarodowym i w obrocie wewnętrznym opracował z polecenia Komisji Kod. (Sekcji prawa cyw.) Prof. Michał Rostworowski, Kraków b.d.w.*
- Projekty ustaw w przedmiocie prawa prywatnego międzynarodowego i międzydzielnicowego uchwalone w III czytaniu przez Sekcję Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 7 grudnia 1920 r., Kraków 1920.*
- Projekty ustaw w przedmiocie prawa prywatnego międzynarodowego i międzydzielnicowego uchwalone przez Komisję Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 9 kwietnia 1921 r., Kraków 1921.*
- Protokoły obrad sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne. II i III czytanie, Kraków 1921.*
- Protokoły obrad Sekcji Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne, Kraków 1920.*
- Sprawozdanie stenograficzne ze 124 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 5 czerwca 1924 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.
- Sprawozdanie stenograficzne ze 124 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 5 czerwca 1924 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.
- Sprawozdanie stenograficzne ze 124 posiedzenia Senatu Rzeczypospolitej z dnia 18 lutego 1926 r., Senat Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.
- Sprawozdanie stenograficzne z 256 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 21 października 1921 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 257 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 10 grudnia 1925 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.
- Sprawozdanie stenograficzne z 262 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 18 grudnia 1925 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.
- Sprawozdanie stenograficzne z 299 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 2 sierpnia 1926 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.
- Sprawozdanie stenograficzne z 33 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 17 kwietnia 1923 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Okres I.

Orzecznictwo

Orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia:

- 1 kwietnia 1927 r., „Gazeta Sądowa Warszawska” 1927, Nr 33.
- 11 października 1927 r. Nd 41/27, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1928, s. 165–166.
- 25 maja 1928 r. I. C. 2338/27, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Izby Pierwszej (Cywilnej)” 1928, poz. 104.
- 27 marca 1930 r. Rw. 2681/29, OSP 1930, poz. 357.
- 4 maja 1932 r. R. 680/31, OSP 1933, poz. 126; 14/28 września 1932 r. Nr I. C. 2638/31, OSP 1933, poz. 107.
- 3 marca 1933 r. III 2. C. 69/32, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1933, poz. 145.

- 16 czerwca 1933 r. C II Rw 1220/33, „Głos Prawa” 1934, Nr 1.
 17 października 1933 r. Rw. 1900/33, OSP 1934, poz. 121.
 26 stycznia–9 lutego 1934 r. C III 122/33, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1934, poz. 535, „Orzeczenia Polskiego Sądu Najwyższego. Dział Cywilny” 1935, poz. 164.
 9 lutego 1934 r. C. III 122/33, OSP 1934, poz. 343.
 13 grudnia 1934 r. C. II. 1858/34, OSP 1936, poz. 26.
 14 grudnia 1934 r. C. III 419/34, OSP 1935, poz. 281.
 26 marca 1935 r. C I 2205/34, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1935, poz. 405.
 12 czerwca 1935 r. C. I. 2832/34, OSP 1936, poz. 132.
 9 grudnia 1935 r. C III 836/35, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1936, poz. 287.
 19 lutego–4 marca 1936 r. C I 2512/35, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1936, poz. 458.
 9 września 1938 r. C II 257/38, „Przegląd Prawa i Administracji” 1939, poz. 35.
 uchwała całej Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 9–16 października 1937 r. C Prez 5/37, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1938, poz. 201.
 23 września 1938 r. C. III. 352/38, OSP 1938, poz. 596.
 5 sierpnia 1947 r. C. I 7/47, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1948, poz. 24.
 24 września 2004 r. I CK 246/04, System Informacji Prawnej LEX, Nr 143154; „Biuletyn Sądu Najwyższego” 2005, z. 2, s. 13 [w:] http://www.sn.pl/orzecznictwo/Biuletyn_SN/Biuletyn_SN_02_2005.pdf (dostęp:16.04.2015).
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 24 maja 2013 r. I OSK 126/12, System Informacji Prawnej LEX, Nr 1329344.
 Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 20 grudnia 2012 r. I SA/Wa 1409/12, System Informacji Prawnej LEX, Nr 1331736.

Opracowania

- Abraham W., *Zagadnienie kodyfikacji prawa małżeńskiego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1927.
 Allerhand M., *Miejscowa właściwość sądu dla spraw ze stosunku małżeństwa* (odbitka z „Polskiego Procesu Cywilnego”), Warszawa 1936.
 Allerhand M., *Międzydzielnicowe prawo konkursowe w państwie polskim*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości. Dział Nieurzędowy” 1920, Nr 3.
 Allerhand M., *O wpływie orzeczeń w sprawach małżeńskich wydanych przez sądy duchowne w b. zaborze rosyjskim na stosunki prawne w innych dzielnicach Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1925.
 Allerhand M., *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926.
 Allerhand M., *Uwagi do projektu międzydzielnicowego prawa prywatnego* [w:] *Protokoły obrad Sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne. II i III Czytanie*, Kraków 1921.
 Babiński L., *Zagadnienia współczesnego polskiego prawa międzynarodowego prywatnego*, Warszawa 1958.
 Babiński L., *Zarys wykładu prawa międzynarodowego prywatnego*, Warszawa 1935.

- Bekerman J., *Artykuł 208 Kodeksu Cywilnego Polskiego w stosunkach międzynarodowych i międzydzielnicowych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1915, Nr 26.
- Bj., *Kodyfikacja francuska w Alzacji i Lotaryngji*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1921, Nr 50–51, 52.
- Breyer S., Ignatowicz J., Lipiński K., Piekarski M., Pietrzykowski J., Święcicki W., *Prawo cywilne z orzecznictwem, literaturą i przepisami związkowymi*, t. I, Warszawa 1958.
- Bujak T., *Z praktyki międzydzielnicowego prawa małżeńskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1923, Nr 51, 52.
- Bühn J., *Wykonalność wyroków sądów duchownych w sprawach małżeńskich*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1925.
- Ciągwa J., *Autonomia Śląska w okresie II Rzeczypospolitej [w:] Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. II, Warszawa 1990.
- Ciągwa J., *Stan prawny na Spiszu i Orawie w latach międzywojennych*, „Studia Iuridica Silesiana” 1986, red. A. Lityński.
- Ciągwa J., *Wpływ centralnych organów Drugiej Rzeczypospolitej na ustawodawstwo śląskie w latach 1922–1939*, Katowice 1979.
- Cichowicz L., *Formalne prawo rzeczowe wedle ustawy o prawie międzydzielnicowym*, „Palestra” 1927.
- Cybichowski Z., *Prawo Prywatne międzynarodowe [w:] Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, red. Z. Cybichowski, t. II, Warszawa 1930.
- Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie*, t. I, Lwów 1910.
- Dbałowski W., Przeworski J., *Kodeks cywilny zawierający obowiązującą w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i Lwowie oraz sądu okręgowego w Cieszynie ustawę cywilną, ustawy i rozporządzenia dodatkowe, z uwzględnieniem ustawodawstwa polskiego, oraz orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Warszawa 1927.
- Dbałowski D., Przeworski J., *Ustawy o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym z dodaniem materiałów sejmowych, orzecznictwa sądowego i traktatów międzynarodowych o obrocie prawnym, wreszcie przepisów prawa i procesu karnego*, Warszawa 1928.
- Demidowicz T., *Statut Organiczny z 1832 r. [w:] Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. I, Warszawa 1990.
- Fastyn A., *Jurysdykcja sądu konsystorskiego w świetle przepisów prawa małżeńskiego z 1836 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, z. 1.
- Fenichel Z., *Kodeks zobowiązań a prawo międzydzielnicowe i międzynarodowe prywatne*, Warszawa 1935.
- Fenichel Z., *Polskie Prawo Prywatne i Procesowe. Studja*, Kraków 1936.
- Fenichel Z., *Polskie prywatne prawo handlowe międzynarodowe i międzydzielnicowe*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1932.
- Fenichel Z., *Prawo Pracy. Komentarz. Przepisy związkowe. Orzecznictwo – Okólniki*, Kraków–Warszawa 1939.
- Fenichel Z., *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe*, Kraków 1928.
- Fierich X., *Kilka uwag w sprawie obecnych zadań ustawodawstwa polskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 15.
- Fierich X., *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej [w:] Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, red. Z. Cybichowski, t. I, Warszawa 1930.
- Fierich X., *Unifikacja ustawodawstwa [w:] Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918–1928*, Kraków–Warszawa 1928.
- Fierich X., *Z Komisji Kodyfikacyjnej. Sekcja prawa cywilnego*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, Nr 9–12.
- Fruchs H., *Uwagi dzielnicowo-porównawcze o hipotece sądowej*, „Głos Prawa” 1933, Nr 3.
- Gołąb S., *Projekt tymczasowego ujednostajnienia postępowania egzekucyjnego w Polsce (Referat*

- wyłoszony na posiedzeniu krakowskiego podkomitetu procedury cywilnej pod przewodnictwem prof. Fiericha), „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 23.
- Gottlieb S., *Ustawa o prawie prywatnym międzynarodowym z dnia 2 sierpnia 1926 r. i ustawa o prawie prywatnym międzydzielnicowym z dnia 2 sierpnia 1926 r.*, Lwów 1933.
- Górnicki L., *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Wrocław 2000.
- Górnicki L., *Zagadnienie systematyki kodyfikacji prawa cywilnego i handlowego w pracach Komisji Kodyfikacyjnej (1919–1939)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2004, z. 3.
- Grodyński T.F., *Międzynarodowe prawo prywatne na tle stosunków między dzielnicami Polski*, Kraków 1914.
- Grodziski S., *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, t. XXXIII, z. 1.
- Grodziski S., *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919–1947)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, z. 1–4.
- Grynwaser H., *Śluby cywilne na obszarze b. zaboru rosyjskiego*, „Palestra” 1924.
- Grzybowski K., *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. IV. *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, pod ogólną red. J. Bardacha, Warszawa 1982.
- Grodziski S., *Z dziejów unifikacji polskiego prawa cywilnego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, z. 2.
- Grzybowski S., *Zagadnienia kodyfikacji polskiego prawa cywilnego (Organizacja i wyniki pracy 1919–1992)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, z. 1–4.
- Gwiadomorski J., *Skuteczność orzeczeń sądów duchownych b. Król. Kongr. w sprawach małżeńskich wobec prawa państwowego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932.
- Jaglarz F., *Jak usuwać kolizje, zachodzące przy stosowaniu dzielnicowych ustaw spadkowych i hipotecznych*, „Palestra” 1927.
- Kierski K., *Bilans prac Komisji Kodyfikacyjnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1930.
- Kodeks Napoleona. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego. Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych*, wstępem opatrzył A. Mączyński, Warszawa 2008.
- Kodeks zobowiązań wraz z przepisami wprowadzającymi. Tekst, orzecznictwo oraz ustawy zwięzowane opracował Witold Świącicki*, Warszawa–Łódź 1946.
- Korobowicz A., *Organizacja sądownictwa [w:] Historia Państwa i Prawa Polski*, t. III. *Od rozbiórów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, pod ogólną red. J. Bardacha, Warszawa 1981.
- Krzyszowski, *Kolizje pomiędzy prawem cywilnym różnych dzielnic*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1920, Nr 1.
- L.T., *Jurisprudencja Senatu b. IX i Kasacyjnego Departamentu dla Prawa Prywatnego Interlokalnego w ostatnim wydawnictwie Praw Cywilnych, obowiązujących w Królestwie Polskim*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1916, Nr 43.
- Litauer J.J., *Rzut oka na polskie projekty ustawodawcze norm międzynarodowego i międzydzielnicowego prawa prywatnego*, Warszawa 1925.
- Litwin J., *Recepcja prawa polskiego na Ziemiach Odzyskanych*, „Państwo i Prawo” 1946, z. 1.
- Lutostański K., *Uwagi o pracach prawodawczych w ubiegłym dziesięcioleciu w materji prawa cywilnego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1928, Nr 46.
- M. Krz., *Na tle różnic w prawodawstwach dzielnicowych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1920, Nr 29, 30.
- Makarewicz J., *Prawo małżeńskie i polska rzeczywistość. Ustęp z mowy wypowiedzianej w Senacie Rzeczyposp. Polskiej w marcu 1932 r.*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932.
- Makowski W., *W sprawie ujednostajnienia ustawodawstwa*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 2, 3.

- Mączyński A., *Znaczenie prac Fryderyka Zolla w dziedzinie prawa prywatnego międzynarodowego* [w:] *Fryderyk Zoll 1865–1948. Prawnik – Uczony – Kodyfikator*, red. nauk. A. Mączyński, Kraków 1994.
- Ohanowicz A., *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1927.
- Parczewski A., *Uwagi i wnioski do projektów prawa międzynarodowego pryw. i prawa międzydzielnicowego* [w:] *Protokoły obrad Sekcji prawa cyw. Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo międzynarodowe i międzydzielnicowe prywatne. II i III Czytanie*, Kraków 1921.
- Plaża S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 3. *Okres międzywojenny*, Kraków 2001.
- Poznański Cz., *Orzecznictwo Sądów Polskich. Tezy 1918–1928*, Warszawa 1930.
- Przybyłowski K., *Prawo prywatne międzynarodowe. Część Ogólna*, Lwów 1935.
- Radwański Z., *Kodyfikacja prawa i procesu cywilnego* [w:] *Historia Państwa i Prawa Polski 1918–1939*, część II, red. F. Ryszka, pod ogólną red. J. Bardacha, Warszawa 1968.
- Radwański Z., *Prawo cywilne PRL*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1995, t. XLVII, z. 1–2.
- Rappaport E.S., *Prawo karne międzydzielnicowe*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1922.
- Rostworowski M., *La Codification du Droit international et interprovincial privé en Pologne*, Bruksela 1930.
- Rundstein Sz., *Projekty ustawy o zbiegu norm prywatno-prawnych, obowiązujących w różnych okręgach sądów apelacyjnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1920.
- Rundstein Sz., *Zagadnienia międzydzielnicowego prawa prywatnego*, Warszawa 1917.
- Rundstein Sz., *Zasady i kierunki międzynarodowego prawa upadłościowego*, Warszawa 1909.
- Sadowski T., *Zasady prawa międzynarodowego prywatnego i zastosowanie ich w dziedzinie spadkobrania (z prawa)*, Warszawa 1903.
- Schöndorf F., *Die polnischen Gesetzentwürfe über internationales und interlokales Privatrecht*, „Zeitschrift für polnisches Recht“ 1923, z. 1/2.
- Sójka-Zielińska K., *Postępowanie cywilne* [w:] *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. III. *Od wyborów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, pod ogólną red. J. Bardacha, Warszawa 1981.
- Steinberg W., *Przerwa sporu skutkiem otwarcia konkursu w innej dzielnicy*, „Głos Prawa” 1932, Nr 4–5.
- Szatensztejn W.J., *Kodeks Handlowy obowiązujący w b. Królestwie Kongresowym, ustawy i rozporządzenia uzupełniające i związkowe wraz z orzecznictwem*, Warszawa 1932.
- Szczerbic Sz., *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe. Ustawy – Rozporządzenia – Przepisy Związkowe – Orzecznictwo*, Kraków 1935.
- Sztykgold M., *Poddanie umowy ubezpieczenia prawu obcej dzielnicy*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1937.
- Szymański T., *Skutki prawne wyroków sądów duchownych*, „Głos Sądownictwa” 1932.
- Świątkowski H., *Jeszcze o działalności sądów konsystorskich*, „Głos Prawa” 1934, Nr 1.
- Świątkowski H., *Problem legalnej bigamii w Polsce przedwrześniowej*, „Nowe Prawo” 1959, Nr 10.
- Świątkowski H., *Z manowców naszego niezunifikowanego prawa w dziedzinie prawa małżeńskiego i aktów stanu cywilnego*, „Głos Prawa” 1934, Nr 9.
- Świątkowski H., *Z praktyki sądów konsystorskich*, „Głos Sądownictwa” 1938.
- Trammer J., *Projekt zasad prawa międzydzielnicowego, ściągających się do miejscowej właściwości sądów*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 28, 29.
- Tylbor S., *Dzisiejsze prawo małżeńskie w b. Królestwie Kongresowym*, „Głos Sądownictwa” 1939, Nr 7–8.
- Tylbor S., *Małżeństwa cywilne przed sądem powszechnym w b. Królestwie Kongresowym*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1932, Nr 23.

- Tylbor S., *Z zagadnień prawa małżeńskiego*, „Palestra” 1929.
- Wróblewski S., *Uwagi do projektu prawa międzynarodowego i międzydzielnicowego z kwietnia 1920 w redakcji pp. Glassa, Konica, Zolla*, Kraków 1920.
- Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865–1948)*, oprac. I. Homola Skąpska, Kraków 2000.
- Zoll F., *Entwürfe der Gesetze über internationales und interprovinziales (interlokales) Privatrecht*, „Zeitschrift für polnisches Recht” 1923, z. 1/2.
- Zoll F., *Międzynarodowe i międzydzielnicowe prawo prywatne [w:] Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego założona przez Henryka Konica*, red. F. Zoll, J. Wasilkowski, t. II, Warszawa 1936.
- Zoll F., *Nasze zadania najbliższe w dziedzinie międzynarodowego i międzydzielnicowego prawa prywatnego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, Nr 21, 22, 23.
- Zoll F., *Międzynarodowe i Międzydzielnicowe Prawo Prywatne w zarysie*, Kraków 1945.
- Zoll F., *O międzynarodowym i międzydzielnicowym prawie prywatnym*, referat na: VI Zjazd Prawników i Ekonomistów Polskich (Warszawa 1920).
- Zoll F., *Prawo cywilne opracowane głównie na podstawie przepisów obowiązujących w Małopolsce*, przy współudziale J. Gwiazdomorskiego, L. Oberlendera, T. Sołtysika, t. I. *Część ogólna*, Poznań 1931.
- Zoll F., *Prawo cywilne w zarysie*, Warszawa–Kraków 1921.
- Zoll F., *Prawo Prywatne Międzynarodowe i Międzydzielnicowe*, odbitka z Encyklopedji Podręcznej Prawa Prywatnego, z. XV i XVI, Warszawa 1936. Druga odbitka wraz z dodatkami zawierającymi uzupełnienia i zmiany oraz teksty ustaw, Warszawa 1937.

